

Over de winsten van Esso en Shell op aardgas

DRS. H. VAN DER LAAN*

Inleiding

In dit artikel bespreken we de effecten op de bestedingen en de industriële concurrentiepositie van het „nieuw beleid” inzake de winsten van Esso en Shell op aardgas 1). Met „nieuw beleid” bedoelen we de beslissing van de regering van medio 1980 om, anders dan in 1971 en 1974, de opgetreden winststijging niet weg te belasten, maar aan de oliemaatschappijen te laten ter financiering van hun investeringen. Dit „nieuw beleid” is neergelegd in een brief van minister Van Ardenne aan de Tweede Kamer.

De inhoud van die brief is de volgende. Verwacht wordt dat Shell en Esso ieder in de periode 1980-1984 f. 7,7 mrd. netto winst zullen behalen op Nederlands aardgas. Daarvan is ongeveer f. 2 mrd. te beschouwen als extra winst als gevolg van de sterk gestegen olieprijs sinds het wegvallen van de olieproductie in Iran. De minister stelt tegenover Shell en Esso te verwachten dat zeker deze extra winst, maar deze niet alleen, benut wordt ter versterking van de Nederlandse industriële structuur. De minister heeft een voorkeur voor deze beleids optie boven die van een aanvullende winstdelingsregeling. Deze voorkeur is gebaseerd op de overweging dat hiermee hooggekwalificeerde werkgelegenheid zou kunnen worden geschapen, de Nederlandse energievoorziening zou kunnen worden gediend, en het Nederlandse researchpotentieel zou kunnen worden versterkt.

De investeringsplannen van Shell in Nederland bedragen volgens opgave van de minister in de periode 1980-1984 in totaal f. 7.050 mln., die zijn verdeeld naar raffinage en chemie (f. 2.950 mln.), kolenvergassing (f. 300 mln.), extra investeringen in Pernis (f. 1.000 mln.) en opsporing, winning en transport van aardgas (f. 2.800 mln.). De investeringen van Esso in Nederland bedragen in die periode f. 5.650 mln., onderverdeeld naar raffinage en chemie (f. 2.300 mln.), kolenvergassing (f. 500 mln.), kolenoverslag (f. 50 mln.) en opsporing, winning en transport van aardgas (f. 2.800 mln.). In de brief wordt ook nog een bedrag van f. 1.250 mln. opgevoerd; dat blijkt het Esso-aandeel in een kolenningspro-

ject in Columbia te zijn, zodat dat hier niet meer in de beschouwingen wordt opgenomen.

Financieringsbronnen; effect op de nationale bestedingen

In de brief van minister Van Aardenne wordt de indruk gewekt dat Shell en Esso hun aardgaswinsten vrijwel geheel weer in Nederland investeren. Aan de ene kant staat een winst van twee maal f. 7,7 mrd., of wel f. 15,4 mrd., aan de andere kant staan investeringsplannen van f. 7.050 mln. en f. 5.650 mln., of wel f. 12,7 mrd. De winsten zijn volgens de minister nodig voor de financiering van de investeringen. In de brief staat letterlijk: „Een aanvullende winstdelingsregeling komt mij ongewenst voor, omdat hiermee de grondslag voor de investeringen, welke van groot belang zijn voor onze nationale economie, wordt aangeast”. De financieringsmogelijkheden van Esso en Shell zijn evenwel veel groter dan het bedrag van hun gaswinsten alleen aangeeft. Drie andere financieringsbronnen kunnen worden onderscheiden.

Ten eerste maken Shell- en Esso-maatschappijen in Nederland nog *winst op andere activiteiten* dan aardgas. De NAM bij voorbeeld produceert naast gas, ook olie. De productie in 1981 had een geschatte marktwaarde voor f. 600 mln. Na aftrek van kosten, 10% staatsaandeel en vennootschapsbelasting blijft daarvan toch minstens f. 100 mln. netto over. Ook de verkoopmaatschappijen, waaronder de Gasunie, maken winst. In de chemie en de raffinage is het beeld momenteel somber. De chemie heeft steeds met winst gewerkt, maar lijdt in 1980 en zeker in 1981 een tot honderden miljoenen oplopend verlies. De raffinaderijen kampen al langer met overcapaciteit. Ze maken dan weer winst, dan weer verlies. Het ziet ernaar uit dat de raffinaderijen in 1981 verlies zullen maken. Per saldo zijn alle niet-aardgas activiteiten van Shell en Esso in de jaren zeventig winstgevend geweest. Wellicht is het saldo in 1981 voor het eerst negatief door de slechte resultaten in de chemie en raffinaderijen, maar na de grote sane-

ringen die onderhanden zijn, zal dat ongetwijfeld weer verbeteren.

Belangrijker dan de eventuele winst op andere activiteiten zijn de beschikbare *afschrijvingen*, die in principe als financieringsbron voor nieuwe investeringen beschikbaar komen. Omdat uit nadere mededelingen van de minister blijkt dat (vooral in de chemie en de raffinage) ook vervangingsinvesteringen deel uitmaken van het in de brief gegeven overzicht, ligt het voor de hand afschrijvingen als financieringsbron mee te nemen. Daar kan de kanttekening bij worden gemaakt dat afschrijvingen plaatsvinden op basis van de historische kostprijs. Velen zijn van mening dat daarom de afschrijvingen niet voldoende zijn om de inmiddels duurder geworden kapitaalgoederen ter vervanging van de afgeschreven productiecapaciteit te betalen. Een deel van de netto winst of het eigen vermogen zou dan moeten worden gebruikt om vervangingsinvesteringen te financieren. Voor zover ons bekend, is er evenwel nooit empirisch onderzoek gedaan naar het duurder worden van kapitaalgoederen in deze branche. Het is evident dat er prijsstijgingen optreden, maar daartegenover staan de voordelige schaafeffecten bij vervanging door grotere capaciteiten en de vergroting van de produktiviteit waarmee de installaties worden gebouwd, en trouwens ook een gunstige fiscale behandeling van de opbrengst bij verkoop van afgeschreven productiecapaciteit. Deze kwestie in het midden latend beschouwen we het totaal van de afschrijvingen als een financieringsbron voor bruto investeringen.

Dan zijn er naast de netto winsten en de afschrijvingen de *investeringspremies* van de overheid. Deze hebben een minimum niveau van 12% (basis-WIR-premie in 1982), maar kunnen oplopen tot 50%, afhankelijk van WIR-toeslagen, regionale investeringspremies en dergelijke. Het is een minimum schatting als we stellen dat 15% van de investeringen door subsidies zal worden betaald.

In de tabellen 1 en 2 rekenen we voor dat het totaal aan financieringsmiddelen dat Shell en Esso ter beschikking staat meer dan het dubbele is van de investeringen die gedaan zijn en voorgenomen worden.

Bij de berekeningen is als volgt te werk gegaan:

— aangenomen is dat Shell en Esso het volledige bedrag dat de minister aan-

* De auteur was ten tijde van het onderzoek dat de basis voor dit rapport is, medewerker bij de sectie Organisatie en Leiding van de vakgroep bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit Groningen.

1) Dit artikel is een korte samenvatting van delen van een rapport dat kan worden aangevraagd — onder dezelfde titel — bij de Wetenschapswinkel voor Economie, Postbus 800, 9700 AV Groningen. Het rapport (ca. 120 blz.) behandelt de hier weergegeven onderwerpen zeer uitvoerig en gedocumenteerd.

Tabel 1. Berekening van het verschil tussen beschikbare financieringsmiddelen en bruto investeringen van Esso in Nederland, 1975-1986

	Premies	Afschrijvingen				Gaswinst	Totale financieringsmiddelen	Bruto investeringen	Overschot
		50% NAM	25% Gasunie	Esso	extra				
1975	34	47	50	71		850	1.052	341	711
1976	23	58	57	69		1.000	1.207	233	9.74
1977	29	68	68	69		1.100	1.334	286	1.048
1978	41	98	71	73		1.100	1.383	407	976
1979	32	109	71	74		1.450	1.736	321	1.415
1980	34	121	80	75		1.800	2.110	336	1.774
1981	63	155	86	77		2.000	2.802	421	2.381
1982	170	170	91	78		2.000	2.509	1.120	1.389
1983	170	186	97	79	70	2.000	2.602	1.120	1.482
1984	170	202	102	80	140	2.000	2.694	1.120	1.574
1985	170	218	108	81	210	2.000	2.787	1.120	1.667
1986	170	234	114	82	280	2.000	2.880	1.120	1.760

Tabel 2. Berekening van het verschil tussen beschikbare financieringsmiddelen en bruto investeringen van Shell Nederland, 1975-1986

	Premies	Afschrijvingen				Gaswinst	Totale financieringsmiddelen	Bruto investeringen	Overschot
		50% NAM	25% Gasunie	Shell Ned.	extra				
1975	80	47	50	315		850	1.342	796	546
1976	83	58	57	315		1.000	1.513	826	687
1977	91	68	68	336		1.100	1.663	910	753
1978	83	98	71	350		1.100	1.702	827	875
1979	67	109	71	338		1.450	2.035	667	1.368
1980	75	121	80	410		1.800	2.486	751	1.735
1981	107	155	86	400		2.000	2.748	715	2.033
1982	210	170	91	416		2.000	2.887	1.400	1.487
1983	210	186	97	432	65	2.000	2.990	1.400	1.590
1984	210	202	102	448	130	2.000	3.092	1.400	1.692
1985	210	218	108	464	195	2.000	3.195	1.400	1.795
1986	210	234	114	480	260	2.000	3.298	1.400	1.898

kondigde, zullen investeren, maar, omdat in 1980 en 1981 nog niet met de bouw van grote projecten is begonnen, niet in de jaren 1980-1984 maar in de jaren 1982-1986. Twee jaar vertraagd dus. De investeringen in 1981 zijn geschat door extrapolatie van de periode 1975-1980;

- de investeringspremies (vóór 1978 de VAIA-regeling) zijn geschat op 10% tot en met 1980, en 15% na 1980;
- de afschrijvingen voor de periode 1975-1980 zijn deels uit de jaarverslagen gehaald, deels van Esso en Shell Nederland verkregen. De afschrijvingen na 1980 zijn berekend op basis van de lineaire trend in de periode 1975-1980. Rekening is gehouden met de extra afschrijvingen van 10% van een na 1982 structureel hoger investeringsniveau van f. 700 mln. voor Esso, en f. 650 mln. voor Shell;
- ten slotte is een schatting van de gaswinsten opgenomen. Voor 1981 en later is deze geschat op f. 2 mrd. In de *Miljoennota 1982* wordt gerekend met een stijging van 9% van de olieprijs en een extra verhoging van de gasprijzen, maar wegens de vele onzekerheden hebben we een niet stijgend winstniveau aangehouden. Voor de jaren 1975-1980 zijn de schattingen gemaakt op basis van een methode die uitgaat van de afgedragen vennootschapsbelasting, een methode die uitgaat van de inkomsten

van de Gasunie, en van uitspraken van deskundigen en politici over de omvang van de gaswinsten. Jammer genoeg is de exacte omvang van de winsten niet openbaar.

Bij de schatting van de omvang van de financieringsoverschotten moet eigenlijk rekening worden gehouden met de mate waarin met vreemd vermogen wordt gefinancierd. Wij hebben daarover niet voldoende gegevens kunnen verkrijgen. Met name is niet duidelijk of de chemie en de raffinage met vreemd vermogen worden gefinancierd. Wel is duidelijk dat de Gasunie en de NAM met vreemd vermogen werken. Voor de Gasunie kan uit de jaarverslagen worden opgemaakt dat omvangrijke leningen op de kapitaalmarkt zijn opgenomen die nu langzaam worden afgelost.

De NAM is een BV en heeft daarom een beperkte verslaggeving. Uit de jaarstukken kan worden opgemaakt dat in 1977 en 1979 f. 500 mln. winst is ingehouden. Wellicht heeft ook DSM kapitaal beschikbaar gesteld bij de inkoop in de concessies namens de staat. DSM heeft de laatste jaren f. 400 mln. van de overheid gekregen ter versterking van de vermogenspositie, misschien is dat geld daarvoor gebruikt. Al met al zou de NAM dan beschikken over f. 900 mln. eigen vermogen. Dat is te weinig om de investeringen en de bedrijfsvoering te financieren. De NAM financiert daarom

vermoedelijk ook met vreemd vermogen. Voor een deel is dat misschien door de staat renteloos ter beschikking gesteld. De jaargegevens vermelden ieder jaar weer per 31 december een tot boven het miljard oplopend bedrag aan nog te verrekenen inkomsten uit aardgas. Dat is dus een vertraging van onbekende duur in de afdracht aan de staat. Bovendien voert de NAM een beleid dat de kapitaalbehoefte reduceert. Zo worden boorplatforms niet gekocht, maar gehuurd. We verwachten daarom dat de investeringen van de NAM en de Gasunie van twee maal f. 2.800 mln., worden gefinancierd uit de afschrijvingen en vreemd vermogen. In hoeverre dat niet-rentedragend vreemd vermogen zal zijn, valt niet duidelijk te zeggen.

Het financieringsoverschot wordt hoofdzakelijk gebruikt om de bedrijfsvoering van de Shell- en Esso-maatschappijen in andere landen dan Nederland te financieren. Deze kapitaalexport leidt tot een daling van de effectieve vraag in de Nederlandse economie. Deze is structureel van aard, komt ieder jaar weer terug, en vertoont een stijgende lijn. Gemiddeld bedraagt deze na 1980 f. 3 tot f. 4 mrd. in de periode tot 1986. Via de accelerator en multiplier zal daarmee een aanzienlijk verlies van productie en werkgelegenheid verbonden zijn. De cijfers geven aan dat, onder de door ons gemaakte veronderstellingen, het „nieuw beleid” deze ontwikkeling niet keert. Er

is zelfs in 1980 en 1981 een duidelijke piek ontstaan omdat de investeringsprogramma's zijn vertraagd en/of omdat niet naar Amerikaans voorbeeld een „windfall profits tax” is ingevoerd. Na 1981 ligt het niveau van de kapitaalexport duidelijk boven het niveau van voor de piek van 1980 en 1981.

Kansen voor de industrie?

Het verlies aan effectieve vraag is overigens nog groter omdat een deel van de orders uit de investeringsprogramma's in het buitenland zullen (moeten) worden geplaatst. Op het moment ligt dat deel voor de orders van de NAM (exploitatie en winning) op 30%, voor de Gasunie (distributie) op wel 70% of meer, in de chemie en raffinaderijen komt gemiddeld 40% van de toelevering uit het buitenland, en bij de komende kolenprojecten zal dat 40% tot 50% zijn.

De industriële structuur van Nederland vertoont nu eenmaal flinke gaten. Belangrijke producten en diensten, zoals seismisch onderzoek, boortechische diensten, boormaterieel, pijpen en buizen voor putten en leidingen, compressoren, grote afsluiters, fornuizen en reactorvaten voor hoge druk, worden in Nederland niet gemaakt. In de meet- en regeltechniek, de turbinesector, de chemische apparatenbouw, de off-shore en de montage is de concurrentiepositie zwak tot matig. Sterk is de concurrentiepositie alleen op de binnenlandse markt voor „engineering”, civiele bouw en volumineuze „jobbing” in de staalconstructie. Bedacht moet worden dat de toelevering door Nederlandse bedrijven vaak de invoer van halffabrikaten vereist, zodat de eigenlijke Nederlandse bijdrage aan de produktie kleiner is dan de percentages aangeven.

Nu kan de Nederlandse industrie naar de mening van de minister uit de investeringsplannen van Esso en Shell belangrijke kansen en innovatie impulsen halen. Wij hebben drie hoofdredenen om het daarmee oneens te zijn.

In de eerste plaats hebben de opdrachtgevers (oliemaatschappijen en de door hen ingeschakelde „engineer”- en „contractor”-bureaus) een selectief en conservatief inkoopbeleid. Bij alle projecten in de olie- en gasindustrie wordt gebruik gemaakt van een zogenaamde „vendor's list”, dat is een lijst waarop per produkt de namen van ondernemingen staan die van voldoende niveau worden geacht om te kunnen leveren. Het aantal ondernemingen per produkt dat „known and acceptable” is, is niet groot, en het aandeel van Nederlandse bedrijven evenmin. De opdrachtgevers kennen nu eenmaal de mogelijkheden van toeleverende bedrijven over de gehele wereld en maken bij het aanvragen van offertes van die kennis gebruik. Daar komt bij dat de investeringen van Shell en Esso veelal technisch erg geavanceerd zijn. Boven-

dien zijn er ontzaglijke sommen geld mee gemoed. Om het risico van vertraging tijdens de bouw acceptabel te houden, zullen zij weinig geneigd zijn om in zee te gaan met een onderneming die zich nog, of weer, moet bewijzen. Eerder zullen zij op veilig spelen door orders te plaatsen bij ondernemingen die de meeste specifieke ervaring hebben en in het verleden ook een hoogwaardig produkt op tijd wisten af te leveren.

In de tweede plaats is er geen belangrijke toename in wat de Nederlandse industrie kan bieden. Het aantal niet in Nederland geproduceerde producten is en blijft hoog. Het ontwikkelingsvermogen van de metaalindustrie in deze branche is niet erg groot. De opdrachtgevers klagen openlijk over het gebrek aan initiatief van de Nederlandse industrie. Vooral de grote ondernemingen (RSV en VMF) komen zich, naar hun mening, te weinig op de hoogte stellen van de toeleveringsmogelijkheden die de plannen bieden. Ook uit andere bronnen dan de hier genoemde opdrachtgevers is bekend, dat deze ondernemingen zich in vergelijking met ander ondernemingen te weinig actief marktgericht opstellen. De praktijk van de laatste jaren is evenwel dat de concurrentie op hun afzetmarkten verscherpt en dat zij aan twee kanten terrein verliezen. Van de eenvoudiger „jobbing”-activiteiten verliezen ze het van de kleinere ondernemingen die bij hun offertes geen „overhead” hoeven mee te rekenen. De uitvoering van specialistischer en grotere projecten, eventueel op „turn-key”-basis blijkt moeilijk te gaan vanwege een zwakke concern-integratie. Juist daarvoor zou de „overhead” in expertise, ontwerpcapaciteit en marketing moeten dienen.

In de derde plaats doet de overheid feitelijk weinig om deze stand van zaken te doorbreken. De minister dringt er weliswaar steeds op aan dat een zo groot mogelijk gedeelte van de orders aan de Nederlandse industrie wordt gegund, maar daar blijft het beleid dan ook bij. Het loonmatigingsbeleid van de afgelopen jaren heeft vermoedelijk weinig bijgedragen aan de versterking van de concurrentiepositie in deze branche, omdat de hoogwaardigheid van het produkt, alsmede de levertijd, vaak de belangrijkste factoren in de concurrentie zijn. De recente ervaring met de Russische pijpleiding moet wat dat betreft toch tot denken aanzetten.

Aan de problemen van de concernorganisaties, de afwezigheid van belangrijke producties in de industriële structuur en de te geringe hoogwaardigheid van het produkt is te weinig gedaan. Ter illustratie vermelden we dat het Ministerie van Economische Zaken zeer terughoudend heeft gereageerd op een halverwege 1981 door de directie van Esso Nederland gedaan voorstel. Het voorstel hield in om de kennis van Esso/Fluor en het Ministerie van Economische Zaken te bundelen zodat de Nederlandse indus-

trie een effectievere steun bij innovatie zou kunnen worden geboden 2).

Ten slotte

In het voorgaande gingen we in op enkele aspecten van het „nieuwe beleid”, met name op de effecten op de nationale bestedingen en de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie.

Het blijkt dat Shell en Esso aanzienlijke hoeveelheden kapitaal aan de Nederlandse economie onttrekken. Het „nieuwe beleid” versterkt dit alleen maar, en heeft bovendien in 1980 en 1981 tot piekwaarden geleid. Het vermoeden bestaat dat de Nederlandse industrie en dienstverlening niet die kansen en innovatieve impulsen zal krijgen die de minister voor mogelijk hield. In dit artikel zijn niet de directe werkgelegenheidseffecten van het „nieuwe beleid” behandeld; wel is inmiddels algemeen bekend dat deze klein zijn.

De ruimte voor dit artikel laat niet toe dat uitgebreid wordt ingegaan op mogelijke beleidsalternatieven. Daarom in het kort het volgende over de hoofdproblemen.

De negatieve effecten op de bestedingen kunnen vanzelfsprekend worden ingegeven door een aanvullende winst-delingsregeling, maar ook door maatregelen in de beheersstructuur. Wij zijn van mening dat een deelname in het aandelenkapitaal van de NAM zelf zou kunnen worden overwogen. Er is in beide varianten reden om de aandeelhouders niet op dezelfde voet te behandelen. De zaak is immers zo dat Shell Nederland de operator van de NAM is, dat wil zeggen het management levert, terwijl de inbreng van Esso beperkt is tot de financiële participatie van enige honderden miljoenen en tot supervisie via de Raad van Commissarissen.

Wat betreft de industriële ontwikkeling lijkt het m.i. zeer gewenst als de overheid de branche van kapitaalgeoderen voor de petrochemie, gas- en olie-winning en distributie van gas en kolen aanwijst als een branche waar een (her-)industrialisatiebeleid gevoerd zou moeten worden. Om te zorgen dat dit niet verzandt in de uitvoeringsfase zou het mooi zijn als de oliemaatschappijen hieraan, én met adviezen, én in hun aanschaffingsbeleid mee zouden doen. Om die reden zou de inbreng van de oliemaatschappijen bij de industriële ontwikkeling buiten de olie- en gasindustrie zelf een onderdeel kunnen vormen van een „package deal” over de verdeling en besteding van de inkomsten uit aardgas.

H. van der Laan

2) Zie *Het financieele Dagblad*, 27/29 juni 1981.